

**ІМЕННІ СТИПЕНДІЇ
В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ КИЇВЩИНИ КІНЦЯ ХІХ –
ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЦИРКУЛЯРІВ
ПО КИЇВСЬКОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ОКРУГУ
У ФОНДАХ ПЕДАГОГІЧНОГО МУЗЕЮ УКРАЇНИ)**

*Олександр Петрович Міхно,
директор Педагогічного музею України, кандидат педагогічних наук;
Оксана Євгенівна Матвійчук,
доцент кафедри освітнього лідерства Інституту післядипломної освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидат педагогічних наук, доцент*

Актуальність дослідження. Рівень життя кожної країни великою мірою залежить від того, який відсоток її населення займається благодійною діяльністю – важливою складовою громадянського суспільства й вагомим сегментом соціокультурного розвитку. Україна завжди славилася меценатством, у всі віки знаходилися люди, які за покликом душі, а також розуміючи важливість розвитку освіти й культури, безкорисливо підтримували її матеріально, зокрема й надаючи кошти учням на іменні стипендії.

Україна має давні традиції меценатства – від часів Київської Русі. Так, київський князь Володимир Статутом 996 року офіційно зобов'язав духовенство займатися громадським піклуванням, визначивши десятину на утримання монастирів, церков, богадільнь і лікарень. Пізніше серед українських меценатів виділяється ім'я Петра Могили, київського митрополита, який уклав значні кошти в культурно-релігійні й освітні цілі. 1631 року він відкрив Лаврську школу, яку 1632 року було об'єднано із братською й перетворено на колегію за типом вищих західноєвропейських шкіл.

Кінець ХІХ – початок ХХ століття називають «золотою добою» українського меценатства: варто назвати родини Терещенків, Бродських, Ханенків, Харитоненків, Яхненків, Тарновських та інших. Саме в цей час широкого поширення набула практика заснування за рахунок благодійних внесків іменних стипендій. Розмір стипендії, зазвичай, дорівнював розміру річної плати за навчання. Найчастіше стипендія знаходилася на рахунку того навчального закладу, де навчався стипендіат, рідше видавалася на руки. Залежно від умов, закладених у Положенні про стипендію, стипендіат міг використати її на придбання навчального приладдя, одягу і взуття або ж на оплату за помешкання. Такі стипендії отримували учні всіх навчальних закладів: гімназій, училищ, університетів у всій Україні, зокрема й на Київщині.

Мета статті – дослідження, систематизація й узагальнення положень про іменні стипендії в освітніх закладах Київщини кінця ХІХ – початку ХХ століть,

відомості про які вміщені в циркулярах Київського навчального округу й зберігаються у фондах Педагогічного музею України.

Виклад основного матеріалу. Темі меценатства в освіті й культурі, дослідженню іменних стипендій присвячені публікації Н. Сейко, І. Довжук, С. Прокопенко, В. Перерви, М. Рижкової, Ю. Агапова, Л. Бондар, О. Друганової та ін. Розкриваючи сутність цього поняття, зазначаємо, що «іменна стипендія» – це стипендія у вигляді фінансової допомоги, яка призначається персонально конкретним особам, зазвичай, за видатні досягнення (успіхи) в певній сфері (галузі) за рішенням органу, якому доручено це робити її засновником (донором). Стипендія призначається у визначеному розмірі на встановлений строк. За загальними правилами іменні стипендії призначаються й виплачуються в порядку й на умовах, установлених законодавством або положеннями про відповідну стипендію. Вони призначаються на основі критеріїв, які відражають цінності й цілі її засновника та/або донора. Стипендіальні гроші не потрібно повертати. Серед видів стипендій розрізняють такі: державні; недержавні, зокрема й комунальних органів, громадських організацій, приватних осіб тощо; міжнародні, загальнонаціональні, відомчі (галузеві, міжгалузеві), регіональні, місцеві; загальні й цільові; іменні та персональні; постійні (довічні) персональні, тимчасові (на певний період), разові.

У досліджуваній нами період іменні стипендії доброчинники присвячували покійним родичам, дітям, котрі раніше навчалися в певному навчальному закладі тощо. У кінці ХІХ – на початку ХХ століть Київська губернія входила до Київського навчального округу, на той час – навчально-адміністративної одиниці Російської імперії, створеної 1832 року. Київський навчальний округ був одним із 19 навчальних округів і опікувався навчальними закладами Київської, Волинської, Подільської, Чернігівської й Полтавської губерній. Існував до грудня 1917 року, допоки Українська Центральна Рада не припинила діяльність навчальних округів на території УНР. На думку дослідниці Н. Сейко [5], Київський навчальний округ можна вважати осередком доброчинної діяльності у сфері освіти ХІХ – початку ХХ століть. Авторка зазначає, що розвиток доброчинної допомоги в межах навчального округу передусім покладався на попечителя округу й залежав від громадянської позиції його мешканців. Загалом види доброчинності в Київському навчальному окрузі в ХІХ столітті склалися з доброчинних пожертв на господарчі потреби навчального закладу, на іменну стипендію, на стипендію-премію за певний вид діяльності (т. зв. «виморочні» кошти). Також існували доброчинні заповіти викладачів та інших осіб; доброчинна допомога без жодних попередніх умов щодо її призначення; доброчинна допомога для придбання обладнання, матеріалів, матеріальної допомоги студентам, розвитку певного підрозділу навчального закладу (бібліотеки, лабораторії тощо); допомога з

особливими умовами (етнічна чи конфесійна належність, рівень достатку, стать) тощо [5].

Докладну інформацію про діяльність Київського навчального округу подано в журналі «Циркуляр по Киевскому учебному округу», що виходив у Києві щомісячно в 1859-1917 роках [6]. У «Циркулярі» публікувалися урядові постанови щодо відомства народної освіти, розпорядження Міністерства народної освіти про нагороди, підвищення по службі, про навчальні програми, правила для учнів, призначення пенсій і т. п., розпорядження попечителя навчального округу. У неофіційній частині «Цирюляру» містилися методичні статті й статті про нові методи виховання (наприклад, про фізичне виховання, матеріали про літні інтернати для гімназистів тощо).

У фондах Педагогічного музею України – установи з цінними традиціями збереження й популяризації надбань педагогічної спадщини, яка функціонує в Києві від 1901 року – зберігається 198 номерів цього періодичного видання за 1874-1917 роки у складі колекції «Педагогічна україніка 1842-1923 років», яка входить до наукового об'єкта «Колекція стародруків Педагогічного музею України (рукописи, стародруки та рідкісні видання 1477-1923 років)», що становить національне надбання. У примірниках «Цирюляру» містяться цінні матеріали з історії школи й освіти; водночас зазначаємо, що в них висвітлювалися питання, актуальні й сьогодні.

Науковці музею уклали каталог-путівник «Цирюляри по Київському начальному округу у фондах Педагогічного музею України» (1874-1917 роки)», до якого увійшли описи всіх наявних у музеї примірників видання. Серед розділів тематичного покажчика каталога – документи, що публікувалися в «Цирюлярі», систематизовані в розділи за темами: «Нормативно-правова база діяльності різних типів навчальних закладів», «Зміст та методика навчання», «Жіноча освіта», «Університетська освіта» «Положення про іменні стипендії» та ін. (<http://pmu.in.ua/books/>). Опрацьовуючи розділ «Положення про іменні стипендії», віднайшли 11 документів щодо територіально сучасної Київщини. Такі стипендії запроваджувалися з метою матеріальної підтримки бідних студентів і були досить поширеним явищем в окреслений період. Деякі навчальні заклади, наприклад, Переяславська жіноча гімназія, тоді відносилися до складу Полтавської губернії, оскільки лише 27 квітня 1921 року Переяславський повіт був приєднаний до Київщини. Наводимо мовою оригіналу список положень про іменні стипендії (наприкінці подано рік і номер «Цирюляру», де положення опубліковане).

1. Положение о стипендии имени отставного капитана Михаила Яковлевича Волинского при Переяславской женской гимназии. 1899, № 10.

2. Положение о стипендиях имени умерших: действительного статского советника Виктора Федоровича Голубева, подполковника генерального штаба Александра Федоровича Голубева и потомственной дворянки Марии Викторовны Голубевой при Пархомовском двухклассном сельском училище Сквирского уезда Киевской губернии. 1903, № 8.

3. Положение о стипендии имени Иосифа Нафтуловича Цыбульского при Ржищевском двухклассном начальном еврейском училище Киевского уезда. 1905, № 12.

4. Положение о стипендии имени коллежского асесора, врача Абрама Гавриловича Юдина при Переяславском одноклассном еврейском начальном училище. 1906, № 6.

5. Положение о стипендиях имени бывшего тарашанского уездного предводителя дворянства действительного статского советника Ивана Ивановича Репойто-Дубяго при Тарашанском двухклассном городском училище. 1906, № 6.

6. Положение о стипендии имени бывшего почетного смотрителя Тарашанского двухклассного городского училища, действительного статского советника Игнатия Федоровича Коробкина при Тарашанском двухклассном городском училище 1908, № 1.

7. Положение и стипендии «В память 50-летия освобождения крестьян от крепостной зависимости» при Переяславском, Полтавской губернии, городском 4-классном училище. 1913, № 2.

8. Положение о стипендии имени героя Отечественной войны 1812 года светлейшего князя Михаила Илларионовича Кутузова-Смоленского при Бориспольском, Полтавской губернии, высшем начальном училище. 1913, № 9.

9. Положение о стипендии Имени Императора I Благословенного, в ознаменование 100-летнего юбилея Отечественной войны 1812 года, при Переяславском высшем начальном училище, Полтавской губернии. 1914, № 2.

10. Положение о стипендиях при Барахтянском Васильковского уезда, земском начальном училище имени «Д. Н. и К. Н. Щигельских». 1914, № 3.

11. Положение о стипендии «В память 300-летия царствования Дома Романовых» при Переяславском, Полтавской губернии, высшем начальном училище. 1915, № 1.

Щоб зрозуміти важливість таких стипендій, до прикладу, розглянемо діяльність Переяславської жіночої гімназії, яка функціонувала в 1873-1919 роках у м. Переяславі. Її історію детально представлено в дослідженні Н. Гаврилюк і В. Лоха [2]. Автори зазначають, що до 60-х років XIX століття в Переяславі не було ніяких навчальних закладів для дівчат. Перший приватний пансіон, який мав структуру повітового двокласного училища, з'явився в місті в

60-х роках XIX століття. Учителями були наставники з Переяславського повітового училища. Закон Божий також читав священик із міського училища. Контролювали діяльність приватного пансіону штатний наглядач і повітова училищна рада. Власницею навчального закладу була пані Артамонова. Гімназія стала офіційним жіночим навчальним закладом Міністерства народної освіти. У 1892 році прогімназію було перейменовано в гімназію, а також було відкрито додатковий педагогічний клас, випускниці якого мали право викладати в міських і сільських школах.

Упродовж 1889-1905 років бюджет жіночої прогімназії був незначним. Річні суми надходили неоднакові. Київський навчальний округ вважав прогімназію такою, що мала найгірше забезпечення. Навчання однієї учениці тут було найдешевшим – 44 крб. 70 коп., а 1895 року знизилося до 35 крб. 72 коп. Недостатнім було й методичне забезпечення. У прогімназії було мало навчальних посібників: усього 79, а потрібно було 186. 1897 року Переяславська жіноча прогімназія не закупила жодного підручника. Значно погіршилося надходження спеціальної літератури в бібліотеку. У 1899 році гімназія змушена була відмовити 30 дівчатам через брак приміщення. Того ж року був зібраний кошторис у 25 тис. рублів і виділена ділянка землі в центрі міста під нову будівлю, зведення якої завершилося 1905 року. Левову частку коштів для розвитку жіночої освіти в Переяславі взяли на себе спонсори: чиновники міської думи, урядники земства й окремі заможні громадяни. Серед добродійців, які робили значні матеріальні внески в розвиток жіночої освіти, були голова міської думи І. Холодний, керівник Переяславського земства В. Гамалія, родина князя та повітового предводителя дворянства О. Горчакова, дворянська родина Гамалії, купець І. Марченко, почесний громадянин П. Шестаков, поміщик Ісаєвич та ін. [2; 3].

У важкий для гімназії час 23 серпня 1899 року Міністром народної освіти на основі «височайших повелень» було затверджено Положення про стипендію імені відставного капітана Михайла Яковлевича Волинського при Переяславській жіночій гімназії [4]. Припускаємо, що він походив із відомого роду дворян Волинських, дані про яких містяться в алфавітному списку дворян, занесених у родословну книгу Полтавської губернії [1]. Положення про іменну стипендію містить сім пунктів. У ньому означено суму стипендії: одна тис. рублів; указано, що ця сума зберігається в місцевому казначействі в числі спеціальних засобів гімназії; вона назавжди залишається недоторканою, а проценти зі стипендіального капіталу за отримання з них в казну державного збору за законом 20.05.1885 року видаються на півроку на внески плати за навчання в гімназії вибраної стипендіатки. Стипендіатка вибирається з бідних учениць гімназії, дворянського звання, яка вирізняється хорошою поведінкою й успіхами в науках. Вибір стипендіатки надавався на розгляд попечительській раді гімназії, як і право

позбавлення стипендії стипендіатки в разі малоуспішності її в науках чи несхвальної поведінки, засвідчене педагогічною радою гімназії. Користування стипендією не покладало на стипендіатку жодних обов'язків [4]. Отже, така іменна стипендія мала велике значення для розвитку закладу, а також для його вихованців.

Ще одним прикладом є Положення про стипендію імені Іосифа Нафтуловича Цибульського при Ржищевському двокласному початковому єврейському училищі Київського повіту в 1905 році [6]. Ця стипендія призначалася на рахунок процентів із капіталу в три тисячі рублів, які пожертвував брат І. Цибульського, міщанин Юдка Нафтулович Цибульський на видачу шести найбільш бідним і здібним учням училища по 15 крб. кожному, а решту – 24 крб. – на потреби училища. Зазначено, що вибір стипендіатів належить пожиттєво Юдці Нафтуловичу із представлених стипендіатів, а після його смерті вибір надається педагогічній раді училища. Видача стипендії припиняється, коли учень залишився в тому ж класі на другий рік або зовсім вибув з училища.

Висновки. Отже, дослідження змісту положень про іменні стипендії в освітніх закладах Київщини кінця XIX – початку XX століть дає підстави стверджувати, що завдяки їм талановита молодь могла отримати освіту.

Докладну інформацію про іменні стипендії в зазначений період можна знайти у «Циркулярах по Київському навчальному округу», які зберігаються у фондах Педагогічного музею України. Оприлюднення цих матеріалів може бути мотивацією для сучасних меценатів, благодійників, сприятиме вивченню історії Київщини.

Список використаних джерел

1. *Алфавітний список дворянських родів, внесених у родовідну книгу Полтавської губернії*. URL: <https://cutt.ly/pvYznzw> (дата звернення 20.04.2021).
2. Гаврилюк Н., Лоха В. Жіноча освіта Переяслава на перехресті минулих епох. *Вітчизняна наука на зламі епох : проблеми та перспективи розвитку* : матеріали XI Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. Переяслав-Хмельницький, 2015. Вип. 11. С. 157–169.
3. Гуржій О. І., Лоха В. А. Чиновники, міщани та освітяни Переяслава другої половини XVII – XX ст. : монографія. Переяслав-Хмельницький, 2012. 412 с.
4. Положение о стипендии имени отставного капитана Михаила Яковлевича Вольнского при Переяславской женской гимназии. *Циркуляр по Київському навчальному округу*. 1899. № 10. С. 397.
5. Сейко Н. А. Київський навчальний округ як осередок добродійної діяльності у сфері освіти XIX – на початку XX ст. *Нові технології навчання* : наук.-метод. зб. 2006. № 45. С. 155–162.
6. *Циркуляри по Київському навчальному округу у фондах Педагогічного музею України (1874–1917 рр.)* : Каталог-путівник / НАПН України, Педагогічний музей України ; укладачі : В. О. Гайдей, О. П. Міхно ; наук. консультант О. В. Сухомлинська. Київ : ПМУ, 2016. Вип. 2. (Серія «Бібліофонд Педагогічного Музею»). 166 с.